

ΥΠΠΟ - ΕΣΜΑ

ΜΕΛΕΤΕΣ - ΕΚΘΕΣΕΙΣ - ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ ΤΕΧΝΙΚΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΕΩΣ

Α. ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ

ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΝΕΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΕΦΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΘΡΟΥ ΤΩΝ ΚΑΡΥΑΤΙΔΩΝ ΣΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟ

ΑΘΗΝΑ

ΙΑΝΟΥΑΡΙΟΣ 1980

ΟΡΙΣΜΕΝΕΣ ΝΕΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΕΨΕΩΣ
ΤΟΥ ΒΑΘΡΟΥ ΤΩΝ ΚΑΡΥΑΤΙΔΩΝ ΣΤΟ ΕΡΕΧΘΕΙΟ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όπως είναι γνωστό ή ανάγκη συστηματικής συντηρήσεως τών Καρυατίδων αλλά και προφύλαξης τους από τήν μόλυνση τής ατμόσφαιρας, ωδήγησε τήν ΕΣΜΑ νά προτείνει τήν μεταφορά τών πολύτιμων αὐτῶν ἔργων στό Μουσείο Ἀκροπόλεως. Ἡ ὅλη ἐργασία πραγματοποιήθηκε μέ ἐπιτυχία στό διάστημα μεταξύ τοῦ Σεπτεμβρίου-Ὀκτωβρίου τοῦ 1979.

Ἡ ἀφαίρεση τών ἀγαλμάτων ἔδωσε τήν δυνατότητα γιά τήν παραπέρα οὐσιαστική επέμβαση στήν ἐπίστεψη τοῦ βάθρου καί στήν ἐπάνω ἐπιφάνεια ἐδράσεως τών λίθων τοῦ βάθρου ~~καί τῶν ἀγαλμάτων~~, μέ τήν ἀφαίρεση ὄλων τών σιδηρῶν συνδετηρίων τής ἀναστήλωσης Μπαλάνου (1902-1909) καί κατόπιν μέ τήν συστηματική συντήρηση τών λίθων τής ἐπιστέψεως.

Τά προβλήματα πού ὠδήγησαν στήν ἀνάγκη νά ἀποσυναρμολογηθοῦν οἱ λίθοι τής ἐπιστέψεως ἦταν τά ἑξῆς:

α) Προβλήματα ἀλλοιώσεως τής συνοχῆς τοῦ ὕλικου -θραύσεις, ἀπολείψεις- πού ἐπέφεραν οἱ στατικές ἐπιλύσεις τοῦ φορέα στήριξης τής ἀνωδομίας τής Ν. Προστάσεως, στήν ἐπίστεψη τοῦ βάθρου. (Ἀναφέρεται χαρακτηριστικά ἡ θραύση τοῦ λίθου 521 σέ 3 κομμάτια, πού προῆλθε ἀπό τήν καταπόνηση τοῦ Δ. σιδηροῦ στύλου τής ἀναστήλωσης Μπαλάνου).

β) Ἡ ἀνάγκη ἀφαιρέσεως ὄλων τών σιδηρῶν συνδέσμων καί γόμφων ἀπό τοὺς λίθους τής ἐπιστέψεως καί τήν ἐπάνω ἐπιφάνεια ἐδράσεως τών λίθων τοῦ βάθρου, πού εἶχαν τοποθετηθεῖ κατά τήν προηγούμενη ἀναστήλωση.

γ) Ἡ ἀνάγκη οὐσιαστικῆς ἀποκαταστάσεως τών ἐπιφανειῶν ἐδράσεως τών λίθων τής ἐπιστέψεως μέ τίς τοῦ βάθρου, καί τέλος

δ) ἡ λανθασμένη τοποθέτηση τών λίθων τής ἐπιστέψεως κύρια ἀπό τό σημεῖο τής ἐδράσεως τής 2ης ἀπό ἀνατολικά Καρυατίδας καί πρὸς ἀνατολάς.

Δέν θά ἀναφερθοῦμε ἀναλυτικά στά 3 πρῶτα ζητήματα, γιὰτί αὐτά θά ἀποτελέσουν ἀντικείμενο ξεχωριστῆς μελέτης καί θά ἐνσωματωθοῦν στήν μελέτη πού ἤδη γίνεται - γιά τίς ἐπιπτώσεις τοῦ σιδηροῦ φορέα τής ἀναστήλωσης Μπαλάνου; στήν Πρόταση τών Καρυατίδων.

ΑΡΧΙΚΗ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ*¹

Πρίν τοποθετηθεί όμως τό πρόβλημα τής αναδιατάξεως τών λίθων τής έπιστέψεως τοῦ βάθρου τής Ν. προστάσεως, θεωρεῖται ένδιαφέρον νά σημειωθοῦν όρισμένες παρατηρήσεις τής αρχικῆς δομῆς τής έπιστέψεως.

α. Ἡ κατασκευή τής έπιστέψεως καί ἡ τοποθέτηση τών λίθων ἀκολούθησε ένα συγκεκριμένο τρόπο: δηλαδή τοποθετήθηκαν οἱ λίθοι μέ φορά; ἀπό τήν Δ. παραστάδα τής προστάσεως πρός τό άνοιγμα πού ὑπάρχει στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ βάθρου. Αυτό ἀποδειχναται ἀπό τίς ὑπάρχουσες έντορμίες τών αρχικῶν γομφώσεων στους λίθους τής έπιστέψεως. (βλ. σχ. 1,3). "Έτσι πρώτα τοποθετήθηκε ὁ λίθος 519, κατόπιν ὁ 520, 521, 522 κ.ο.κ.

β. Σημειώνεται μία κατασκευαστική ἰδιομορφία στόν τρόπο τής ἀρχικῆς γομφώσεως τοῦ λίθου 520 πού βρίσκεται στήν ΝΔ γωνία τοῦ βάθρου. Ὁ λίθος αὐτός μορφῆς Γ ἔχει γομφωθεί σύμφωνα μέ τήν φορά τοποθετήσεως του ἀπό τήν ἀνατολική πλευρά ἀλλά καί ἀπό τήν Β. πλευρά μέ γόμφο "τυφλό" περίπου 5 εκ. ἀπό τήν Β. κατακόρυφη παρειά καί μολυβδοχοημένο ἀπό ὀπή πού διανοίχτηκε ἀπό τήν έπάνω έπιφάνεια τοῦ λίθου (βλ. σχ. 3). Ἡ ἰδιομορφία αὐτή ὁδηγεῖ στό συμπέρασμα ὅτι ὁ λίθος τοποθετήθηκε "ἀπό πάνω" - μέ κατακόρυφη κίνηση - πρός τά κάτω καί κατόπιν γομφώθηκε στήν ἀνατολική κατακόρυφη παρειά. Ἡ λύση αὐτή προκρίθηκε γιά νά μπορεῖ νά συγκρατηθεῖ ὁ λίθος κατά τίς 2 κατευθύνσεις, λόγω τής μορφῆς του*. Τό ἴδιο ἀκριβῶς συνέβει καί γιά τόν λίθο 524, ὅπου στό θραύσμα 524α φαίνεται φανερά ἡ τυφλή γόμφωση πρός Δ. καί κοντά στήν Δ. έπιφάνεια ὤσεως.

γ. Ἡ μορφή τής διακοσμῆσεως στό έξωτερικό κυμμάτιο - ὅπου αὐτή έμφανίζεται - μέ τήν έναλλαγή τών ὤων καί τών λογχῶν ἔχει ένα οὐσιαστικά δομικό χαρακτήρα: προσδιορίζει δηλ. τό μέτρο μέ βάση τό ὅποιο κατασκευάστηκε τό μέγεθος -(μήκος)- τοῦ κάθε λίθου τής έπιστέψεως. Τό μήκος κάθε λίθου εἶναι ἀκέραιο πολ/σιο τής ἀξονικῆς ἀποστάσεως ἀπό λόγχη σέ λόγχη ἢ 11,1 εκ. μέ απόκλιση 0,5 τοῦ χιλ. γιά κάθε τυποποιημένη μονάδα. Τά δύο άκρα τοῦ κάθε λίθου ἀπολήγουν στήν φανερή έξωτερική ὄψη, στό μέσον τής λόγχης, ἡ δέ μορφή της συμπληρώνεται ἀπό τούς έκατέρωθεν λίθους τής έπιστέψεως.

δ. Χαρακτηριστικό έπίσης εἶναι ὅτι τή διακόσμηση σταματᾶ ἀπό τήν δυτική πλευρά, στό έγκάρσιο τοῖχο πρός τό Κεκρόπειο, ένῶ ἀμέσως μετά έμφανίζεται ἀπλά τό κυμμάτιο χωρίς τήν σχηματοποιημένη διακόσμηση. Τό ἴδιο έπαναλαμβάνεται καί στήν έσωτερική πλευρά

του κυμματίου της έπιστέψεως, πράγμα πού δείχνει ότι στά σημεία εκείνα πού τό κυμμάτιο δέν ήταν καινέρο, δέν δόθηκε ή λύση της πα-
ραπέρα διακόσμησής του για λόγους οικονομίας.

Έπίσης ένδιαφέρον παρουσιάζει ή άρχική συμπλήρωση στόν λίθο 523 πρós τήν έσωτερική πλευρά (βλ. σχ.2φ.1) ή όποία φαίνεται πώς έγινε είτε γιατί τό μάρμαρο στην περιοχή αυτή παρουσίαζε κάποιες δομικές ατέλειες είτε από κάποιο λάθος ή άδεξιότητα του τεχνίτη λαξεύθηκε άσχημα, μέ αποτέλεσμα νά κατασκευαστεί νέο συμπλήρωμα τό όποιο συνδέθηκε μέ τήν υπόλοιπη πλίνθο μέ τήν βοήθεια μικρού συνδέσμου μορφής στην κάτω έπιφάνεια έδράσεως.

Τό φαινόμενο αυτό τών συμπληρώσεων είναι σύνηθες στό Έρεχθείο. Παραδείγματα υπάρχουν πολλά. Άναφέρονται χαρακτηριστικά, τό πλήθος τών συμπληρωμάτων στην έσωτερική πλευρά τών έπιστυλίων της Ν. προστάσεως καθώς και τών πρós τήν νότια πλευρά τών λίθων, όπου έδράζονται οι 4 πλάκες της φατνωματικής όροφής της Ν.προστάσεως (βλ. φωτ. 2).

Κατά τήν άναστήλωση Μπαλάνου ή τοποθέτηση τών λίθων της έπιστέψεως έγινε άκριβώς κατά τήν αντίθετη φορά από ότι στην άρχική δομή. Έτσι τοποθετήθηκαν οι λίθοι κατά τήν φορά τών δεικτών του ώρολογίου έντός από τήν πλίνθο 519 πού τοποθετήθηκε πρώτη και τήν πλίνθο 520 πού τοποθετήθηκε από πάνω - συρταρωτή - τελευταία.

Έτσι διανοίχθηκαν στην άπέναντι κατακόρυφη παρεία σέ κάθε πλινθίδα νέες έντορμίες γομφώσεων, ή δέ πλίνθος 520 βρέθηκε χωρίς νά έχει καμμία γόμφωση.

ΡΩΜΑΙΚΕΣ ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ

Είναι πολύ πιθανό ότι κατά τήν άνακατασκευή του Έρεχθείου, στό τέλος του Ιου π.Χ.αίωνα*² έγιναν περιορισμένες μέν πλήν όμως φανερές έπεμβάσεις πού έμφανίζονται στους λίθους της έπιστέψεως της Ν.προστάσεως, αλλά και στά αγάλματα τών Καρυατίδων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ό μικρός κυλινδρικός γόμφος στό άριστερό πέλαμα της 2ης από άνατολικά Καρυατίδας πού φαίνεται ότι άποκαθιστούσε τό θραυσμένο μπροστινό τμήμα του ποδιού μέ νέο συμπλήρωμα από μάρμαρο ή κονίαμα (βλ. φωτ. 3).

Στόν λίθο μέ α.α. 520 υπάρχουν δύο κυκλικές έντορμίες διαμέ-
τρου .1 εκ. στην έπάνω έπιφάνεια του μέλους (βλ. σχ. 2), έξω από τό περίγραμμα της υπάρχουσας σήμερα άρχαίας πλινθίδας έδράσεως της ΝΔ. κόρης και οι όποτες δέν μπορούν νά άποδοθούν μάλλον ούτε

στήν αναστήλωση Passard ούτε στην αναστήλωση Μπαλάνου γιατί θά είχαν μιά σχετική ανταπόκριση σέ κάποια νέα συμπληρώματα τής πλινθίδας ἐδράσεως τής Καρυάτιδας, πού θά στήριζαν τά κομμάτια αὐτά σέ ἐπαφή μέ τό ἀρχαῖο μάρμαρο.

Τό πιθανότερο εἶναι ὅτι πρόκειται γιά σιδηρές καβίλιες μολυβδοχοπημένες οἱ ὁποῖες τοποθετήθηκαν γιά νά συγκρατοῦν κάποια τμήματα τής ἀρχαίας πλινθίδας ἐπάνω στήν ἐπίστεψη καί τά ὁποῖα εἶχαν θραυστεῖ ἀπό τό ἀρχικό περίγραμμα τής πλινθίδας. (βλ. σχετικό σκαρίφημα.β).

Θεωρεῖται πιθανό ὅτι ἡ περιορισμένη ἐπέμβαση στήν ΝΔ. πλίνθο ἀνάγεται στήν περίοδο τῶν Ρωμαϊκῶν ἐπισκευῶν. Ἀνάλογα παραδείγματα τέτοιας μορφῆς ἐπεμβάσεων ἔχουμε στήν ΝΔ. ἐσωτερική κόγχη τοῦ Ν. τοῖχου*³ καθώς καί ἀπέναντι στόν Β. τοῖχο, ὅπου θεωρεῖται πιθανό ὅτι μιά σειρά ἀπό κυκλικές ἐντορμίες ἀνάλογης διαμέτρου ὑποδεχόντουσαν σιδηρές κυλινδρικές διατομές, πού ὑποβάσταζαν κάποια προσωρινή στέγαση τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ Ἐρεχθείου, ἡ ὁποία, προσωρινή στέγαση, κατά τόν Stevens, κατασκευάστηκε λίγο πρὶν τήν Ρωμαϊκή ἐπέμβαση πού μᾶς κληρονόμησε τό μνημεῖο στήν σημερινή του μορφή.

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ - ΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ.

Στήν χριστιανική περίοδο δέν μπορούμε νά ὑποθέσουμε πῶς ἔγιναν σημαντικές ἀλλοιώσεις στήν ἐπίστεψη τοῦ βᾶθρου τής Ν.προστάσεως. Τό πιθανό εἶναι ὅτι τό ἐσωτερικό τής Ν.προστάσεως μετασκευάστηκε σέ χῶρο τής παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς μέ πρόσβαση ἀπό τόν νόρθηκα - ἴσως βαπτιστήριο*⁴. Πιθανό εἶναι πῶς μέ τήν μετατροπή κτίστηκαν μέ λιθοδομή, ἡ ὁποία πάτησε ἐπάνω στήν ἐπίστεψη, τά μεταξύ τῶν ἀγαλμάτων διαστήματα καί μάλλον ἡ ἴδια πού ἐμφανίζεται στίς διάφορες εἰκονογραφήσεις κατά τούς προχωρημένους χρόνους τής Τουρκοκρατίας.

Ἀργότερα μέ τήν καταστροφή τής χριστιανικῆς ἐκκλησίας ἀλλὰ-ξε καί ἡ χρήση τοῦ μνημεῖου, χρησιμοποιήθηκε σάν κατοικία καί ἀργότερα σάν πυριτιδαποθήκη, ἡ δέ πρόσταση τῶν κορῶν φαίνεται ὅτι ἐντάχθηκε στό συγκρότημα τής κατοικίας.

Ἀργότερα κατά τά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα, ἡ πρόσταση τῶν κορῶν διατηρεῖται σέ κατάσταση ἐρειπίου καί ἐπομένως ὁ χῶρος τής προστασεως ἔπαψε νά χρησιμοποιεῖται συστηματικά. Ἦδη ἀπό τό 1729 ἔχουμε τήν πληροφορία ὅτι ἀπουσίαζε ἀπό τήν θέση της ἡ πίσω ἀνατολική Καρυάτιδα *⁵ γεγονός πού πρέπει νά μὴν εἶναι ἄσχετο καί μέ

τήν θραύση του ανατολικού τμήματος της ἐπιστέψεως ἀλλά καί τῆς χαμένης πλίνθου του βάθρου πού σήμερα εἶναι ἀποκατεστημένη μέ κάποιο ἀρχαῖο μέλος κατάλληλα κομμένο στήν Ν., Δ., Β., καί ἀνω πλευρά του.

Τέλος πρέπει νά σημειωθεῖ μιὰ παρατήρηση σχετικά μέ τήν ἐν-
τονη ἀσβεστοποίηση καί γυψοποίηση τῆς ΝΑ. πλευρᾶς του βάθρου τῆς
προστάσεως. Σέ σχετική ἀπεικόνιση του Stuart (1751-1753)*⁶, ἡ
πρόσταση ἀπεικονίζεται ὡς ἐρείπιο μπροστά ἀπό τήν ὁποία φαίνε-
ται ὅτι διαμορφώνεται κάποιος ^{δρόμος} τοῦ τότε οἰκισμοῦ τῆς Ἀκροπόλεως.
Παρ' ὅλη τήν προσπάθεια τοῦ εἰκονογράφου νά προσθέσει καί ζωντανό
στοιχεῖο στήν εἰκόνα, δέν εἶναι ἀσχετο τό γεγονός, ὅτι ἡ πε-
ριοχή πρέπει νά ἦταν τόπος συνάντησης καί στάσης, ἄν μάλιστα λη-
φθεῖ ὑπ' ὄψιν καί τό γεγονός ὅτι ὁ Ν. τοῖχος τοῦ μνημεῖου ἀποτελεῖ
ἕνα φυσικό φράγμα ἀπέναντι στους ἰσχυρούς χειμερινούς Β. ἀνέμους
ἀλλά καί φυσικό ἀνακλαστή τῆς τόσο σημαντικῆς ἡλιακῆς ἐνέργειας,
κάτι πού καί σήμερα τό προσωπικό, τό ὁποῖο ἐργάζεται στό μνημεῖο,
κάνει ὅταν φυσοῦν Β. ἀνεμοί. Σάν φυσικός χώρος συγκέντρωσης ἀν-
θρώπων μπορεῖ νά συσχετιστεῖ καί μέ κάποιες ὑπαίθριες φωτιές πού
ἀναβαν στήν προστατευμένη περιοχή γύρω ἀπό τήν ΝΑ. γωνία μέσα ἡ
ἔξω ἀπό τήν πρόσταση, γεγονός πού ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐντονη
γυψοποίηση τόσο τῶν κοσμημάτων τῶν κυματίων τῆς ἐπιστέψεως ὅσο
καί τοῦ βάθρου στήν περιοχή τῆς ΝΑ. γωνίας.

Στά 1802 ἐγίνε ἡ ἐπέμβαση τοῦ Elgin γιά τήν ἀφαίρεση τῆς
γνωστῆς κόρης ἀπό τήν Ν. πλευρά, ἐνῶ στήν θέση της τοποθετήθηκε
πεσσός ἀπό λιθοδομή.

Στά 1826-1827 ἀπό τοὺς βομβαρδισμούς τῶν Τούρκων κατά τήν
διάρκεια τῆς τελευταίας πολιορκίας τῆς Ἀκροπόλεως καταστράφηκε
ἀπό βόμβα τό δεύτερο ἀπό ἀνατολικά ἀγάλμα τῆς Ν. πλευρᾶς, τό ὁ-
ποῖο κομματιάστηκε ἀπό τήν πτώση σέ πολλά θραύσματα, παρασύροντας
τό ὑπερκείμενο ἐπιστύλιο καί τήν 2η ἀπό Α. φατνωματική πλάκα ἡ
ὁποία κατέσπασε τουλάχιστο σέ πέντε μεγάλα θραύσματα καί ἀγνωστο
ἀριθμό μικροτέρων.*⁷ Ἀπό τήν κατάρρευση αὐτή πιστεύεται πῶς συμπα-
ρασύρθηκε τμήμα τῆς ἐπιστέψεως τοῦ βάθρου καί θραύστηκε τό πίσω
τμήμα τῆς ἐπάνω ἐπιφ. ἐδράσεως τοῦ λίθου τοῦ βάθρου μέ α.α. 531
(βλ. **φικ 4**) Γιά τό θέμα αὐτό θά ἀναφερθοῦμε ἀναλυτικότερα πιό κάτω **.

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ PACCARD (1846-1847)*⁸

Κατά τήν διάρκεια τῶν ἐργασιῶν Paccard πραγματοποιήθηκαν ὀρι-

σμένες έπεμβάσεις στην έπίστεψη του βάθρου και στην άνω έπιφάνεια έδράσεως των λίθων του βάθρου. Στην έπάνω έπιφ. έδράσεως του λίθου με α.α. 530 διακρίνονται δύο έντορμίες πού ύποδέχονταν σιδηρές συνδέσεις μορφής Γ με σκοπό την συγκράτηση του νέου συμπληρώματος από μάρμαρο πού πιθανά νά είναι τό ύπάρχον σήμερα. 'Ο δέ Μπαλάνος άργότερα, κατάργησε τίς παλιές συνδέσεις και στην θέση τους διάνοιξε νέες μεγαλύτερες έντορμίες, καθώς έπίσης τοποθέτησε συνδέσεις Γ από σίδηρο με έπικάλυψη τσιμεντοκονίας. (βλ. σχ. 1).

'Ενδιαφέρον παρουσιάζει ή έντορμία πού διανοίχτηκε στόν λίθο της έπίστεψως με α.α. 522 όπου ή δυτική παρειά άλλοιώθηκε με την διάνοιξη έντορμίας σέ βάθος 39 εκ. πού έθιξε και στην έπάνω έπιφ. έδράσεως του ύποκείμενου λίθου του βάθρου. 'Η ανακάλυψη ίχνών σκουριάς στόν πυθμένα της όπης, ή όποία άς σημειωθεί, ότι βρίσκεται άκριβώς κάτω από τό περίγραμμα της Καρυάτιδας, οδηγεί στόν συλλογισμό ότι ή πήλινη Καρυάτιδα ένσφηνώθηκε στην βάση της με κάποιο σιδηρό στόλο για μεγαλύτερη εύστάθεια στην έδρασή της. Τό ίχνος της σκουριάς στόν πυθμένα της έντορμίας διαστάσεων 6x6εκ. πιθανά δίνει και την διάσταση της διατομής του γόμφου ένσφηνώσεως. (βλ 6x.6) κ.φ.5)

Τό ύλικό στηρίξεως άφαιρέθηκε κατά την μεταγενέστερη αναστήλωση Μπαλάνου ή δέ έντορμία κλείστηκε με νέο μάρμαρο, τό όποιο πρós Β. σχηματοποιήθηκε σέ ίωνικό κυμάτιο με την κορωνίδα του και τόν άστράγαλο στην βάση (βλ. σχ. 2).

"Άς σημειωθεί πώς οι πλινθίδες με α.α. 524,525,526 δέν άλλαξαν μορφή κατά την αναστήλωση Μπαλάνου. 'Ο Μπαλάνος έπανατοποθέτησε στα ίδια σημεία τίς ήδη μορφοποιημένες πλίνθους της έπίστεψως.^{*3}

ΑΝΑΣΤΗΛΩΣΗ ΜΠΑΛΑΝΟΥ

Για την αναστήλωση Μπαλάνου δέν θά άναφερθούμε αναλυτικά, πιστεύουμε πώς τό θέμα καλύπτεται από :

1. Μπαλάνου. Οι αναστή των μνημείων της Ακροπόλεως - Αθήνα 1941
2. Του ίδιου αναφορά ΠΑΕ 1988 6 224-226 στα τίς έργασίες του 1907 στην Ν.πρόεταση
3. Μελέτη αποκατακ. Εργασίων Αθήνα 1977 *10

όπου ο ένδιαφερόμενος μπορεί νά ανατρέξει για περισσότερες πληροφορίες.

ΠΡΟΤΑΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΝΕΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΑΘΡΟΥ

Όπως και προηγούμενα ειπώθηκε οι λίθοι της έπιστέψεως με α.α. 519, 520, 521, και 522 βρέθηκαν τοποθετημένοι στην άρχικη τους θέση. Κατά την άναστήλωση Μπαλάνου είχε άπλως άντιστραφεί ή φορά έπανατοποθέτησής τους.

Η άρχικη σκέψη ότι υπάρχει αντίφαση στην υπόλοιπη τοποθέτηση των λίθων της έπιστέψεως με α.α. 523, 524, 525, 526, ξεκίνησε από την διαπίστωση πώς ή όριζόντια σύνθεση μεταξύ των λίθων 522 και 523 έδινε διαφορετικό βάθος έντορμιών στους δύο λίθους. Στο λίθο 523 τό βάθος της έντορμίας ήταν 6,5εκ. ένω στον λίθο 522 παρ'ότι δέν σώζεται ίχνος συνδέσεως - πράγμα πού σημαίνει ότι στην περιοχή αυτή τό μέλος μειώθηκε σε μεγαλύτερο άκόμη βάθος - τό ύψος της μειώσεως δέν ξεπερνά τά 5,2εκ. μετρημένο μάλιστα στην θέση της κατακόρυφης έπιφ. ώσεως (βλ. σχέδιο 2).

Αυτή ή διαπίστωση ώδήγησε στό συμπέρασμα πώς οι λίθοι 522, 523 δέν συνανήκουν. Ταυτόχρονα διαπιστώθηκε ότι ο λίθος 523 είχε κοπεϊ προς τά άνατολικά τουλάχιστο κατά 3,2εκ. από τό γεγονός ότι στην Ν. όψη και στην υπάρχουσα κατάσταση ο λίθος κόπηκε μάλλον από τον Passard - σε θέση όπου υπάρχει ώδ, ένω στην άρχικη φάση, κάθε λίθος σταματά στό μέσον λόγχης. Επίσης από την διαπίστωση ότι τό μέλος στην άνατολική πλευρά της κάτω παρειάς δέν έμφανίζει έντορμία γομφώσεως, ένω θά έπρεπε κανονικά από τον τρόπο της άρχικης τοποθετήσεως, οδηγείται κανείς νά συμπεράνει πώς τό μέλος θά είχε μήκος άκόμη 11,1χιλ. τουλάχιστο - όσο τό άξονικό διάστημα από λόγχη σε λόγχη - και τό όποιο υπερκαλύπτει τό μήκος της έντορμίας γομφώσεως πού κατά μ. ό. δέν ξεπερνά τά 8εκ. Άρα τό μέλος κόπηκε τουλάχιστο κατά 14,3εκ.

Μέ δεδομένο τό min. μήκος του λίθου 523 πού είναι εκ. άποκλειστηκε ή δυνατότητα τοποθετήσεώς του στην Α. πλευρά του βάθρου, άν συνδυαστεί με τό γεγονός ότι ήδη τό άύθεντικό κομμάτι του λίθου 526 είναι στην θέση του. Άρα τό μέλος αυτό πρέπει νά τοποθετηθεί άνατολικότερα και μεταξύ των πλινθίδων 522 και 523 νά τοποθετηθεί μία ένδιάμεση πλίνθος.

Ο συλλογισμός αυτός οδηγεί στην άνάγκη άφαιρέσεως του κονιάματος πληρώσεως της άναστηλώσεως Μπαλάνου από την έπάνω έπιφ. έδράσεως του λίθου του βάθρου με α.α. 530. Με την άφαίρεση του κονιά-

ματος βρέθηκε έντορμία γομφώσεως πού έδωσε τό πρός Α. όριο τοποθετήσεως του λίθου 523.

Τοποθετώντας στό σχέδιο τήν πλίνθο 523 μέ τό κατ'άρχήν μήκος καί τό πρός Α. όριό της, προσδιορίζεται ένα ένδιάμεσο κενό τό όποιο θεωρητικά πρέπει νά είναι μία πλινθίδα διαστάσεων 1X11,1εκ. μέ βάση τό μέτρο μήκους από λόγχη σέ λόγχη πού έμφανίζεται στήν έξωτερική Νότια κατακόρυφη πλευρά των λίθων της έπιστέψεως.

Θεωρήθηκε πώς ή διάσταση 5X11,1=55,6εκ. είναι ή πιθανότερη διάσταση της έλλείπουσας πλίνθου της έπιστέψεως, γεγονός πού επιβεβαιώθηκε έμμεσα από τήν κατάσταση της πλίνθου του βάθρου στήν ύποτιθέμενη περιοχή έπαφής των έπιφανειών ώσεως των δύο λίθων της έπιστέψεως.

Στήν περιοχή έπαφής έπρεπε κανονικά νά υπάρχει έντορμία γομφώσεως του έλλείποντος μέλους. Παρ'όλο πού άμεσα δέν διαπιστώθηκε ύπαρξη γομφώσεως ή φορά έν τούτοις θραύσεως του μαρμάρου στον ύποκείμενο λίθο καί στήν περιοχή της ύποτιθέμενης γομφώσεως δίνει μία ένδειξη περί της ύπάρξεώς της. "Ετσι ένω στον ύποκείμενο λίθο τά νερά του μαρμάρου είναι σχεδόν κατακόρυφα καί παράλληλα μέ τήν έσωτερική παρειά του μέλους οι δέ θραύσεις καί άπολεπίσεις άκολουθούν τήν συγκεκριμένη φορά, αντίθετα στό σημεϊο του άναζητούμενου γόμφου ή θραύση του μαρμάρου άλλάζει φορά κατά 90^ο περίπου, πράγμα πού αντίφάσκει σέ σχέση μέ τήν φυσική κατάσταση του μαρμάρου. Από προσεκτική έπισκόπηση στό ίδιόμορφο σημεϊο θραύσεως φάνηκαν ώρισμένα ίχνη σκουριάς, ή όποία είχε διαποτίσει τό μάρμαρο.

Πιστεύεται ότι στήν περιοχή αυτή πρέπει νά πραγματοποιήθηκε βίαιη διάρρηξη του μαρμάρου έξ αίτίας της γομφώσεως πού έπρεπε νά υπάρχει στήν περιοχή αυτή του λίθου 531. Πρός τήν κατεύθυνση αυτή συνηγορεί καί τό γεγονός ότι μεταξύ των χρόνων 1821-1827 έχουμε τήν πώση της 2ης από Α. φατνωματικής πλάκας του ύπερκείμενου έπιστυλίου καί της 2ης από Α. Καρυάτιδας (φωτ.6)

Ό τρόπος καταστροφής της έσωτερικής πάνω πλευράς έδράσεως στον λίθο του βάθρου μέ α.α. 531 δείχνει ότι ή καταστροφή πρέπει νά έγινε έξ αίτίας της πώσεως του λίθου της έπιστέψεως, ό όποιος συμπαρασύρθηκε από τήν πώση της ύπερκείμενης Καρυάτιδας πρός τό τό έσωτερικό της προστάσεως των Κορών. Αυτό σημαίνει ότι ή θραύστηκε τό μάρμαρο στήν περιοχή του γόμφου κατά τήν πώση της Καρυάτιδας ή όξειδώθηκε καί έθραυσε τό μάρμαρο στό σημεϊο αυτό ή άφαιρέθηκε βίαια.

Πιστεύουμε ότι οι συλλογισμοί αυτοί αποδεικνύουν ότι στό ση-
μείο αυτό του λίθου 531 υπήρχε πράγματι έντορμιά γόμφου, πράγμα
πού προσδιορίζει καί τό μήκος τής χαμένης πλίνθου τής έπιστέψεως
σέ 55,6εκ.

Τέλος ή πεποίθηση πώς τά δύο άρχαία θραύσματα στίς πλίνθους
525-526 συνανήκουν, ώδήγησε στό νά άποσυναρμολογηθούν από τά νέα
τους συμπληρώματα καί νά μελετηθούν μαζί. Τό γεγονός αυτό έδωσε
τήν δυνατότητα νά ταυτιστούν τά δύο θραύσματα, παρ' όλο πού δέν
είχαν κοινό σημείο έπαφής. Τά στοιχεΐα πού ώδήγησαν στην ταύτιση
ήταν:

α. 'Η φορά τών "νερών" στό μάρμαρο πού συμπίπτει άπόλυτα. (σχηματ.)

β. 'Η θραύση του μαρμάρου στην έξωτερική παρειά, πού παρ'ότι
στό λίθο 525 τό μάρμαρο δουλεύτηκε από τον Μπαλάνο, έν τούτοις
μικρή περιοχή στην θραύση δίνει την συνέχεια στα δύο θραύσματα
σέ συνδυασμό μέ τό μέτρο τής διακόσμησης τής έξωτερικής όψεως.(φ.7)

"Έτσι προσδιορίστηκε ότι ή Β. πλινθίδα τής άνατολικής πλευράς
του βάθρου είχε διάσταση μήκους στην κάτω έπιφάνεια έδράσεως 87,1
εκ. γεγονός πού δείχνει ότι ή μέν γωνιαία ΝΑ. πλίνθος έφαπτόταν
τής προσδιορισμένης, τό δέ μήκος καί ή μορφή της ταυτίζονται μέ
τήν γωνιαία ΝΔ. πλίνθο (βλ. σχ. 6).

Μέ τον τρόπο αυτό προσδιορίστηκαν πλέον όλες οι διαστάσεις
των μελών τής έπιστέψεως του βάθρου τής Ν. προστάσεως, όπως φαίνε-
ται στα σχέδια. 4-5...

Άθήνα, Ίανουάριος 1980.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

- *¹ G. Stevens. The Erechtheum. 1927. Harvard. Un. σ.
Δίνεται μια ούσιαστική περιγραφή της κατασκευής της προστά-
σεως τών Καρυατίδων.
2. τοῦ ἰδίου. σ.224. Θεωρεῖται πιθανή ἡ περί τό 25 π.Χ. ἡμερο-
μηνία, ὅπως ὁποῖτε ὅμως πρὶν τὴν κατασκευὴ τοῦ κυκλικοῦ ναοῦ
Αὐγούστου καὶ Ρώμης στὴν Ἀκρόπολη.
 3. τοῦ ἰδίου. σ.178-180
 4. " " σ.570
 5. " " σ. 536 σημ. 6. Τὴν πληροφορία δίνει ὁ ἀββάς Michel
Foumont. Φαίνεται πιθανό πὼς ἡ πρόστασις τών κορῶν ἔπαθε
καταστροφές ἀπὸ τὴν ἔκρηξη τοῦ Παρθενῶνα, κατὰ τὴν διάρκειαν
τῆς πολιορκίας τοῦ ἀπὸ τὸν Μοροζίνη καὶ πιθανὰ νὰ καταστρά-
φηκε καὶ ἡ πίσω Α. Καρυάτιδα.
 6. τοῦ ἰδίου στὸν πίνακα -13
 7. εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ συγκριθοῦν οἱ ἀπεικονίσεις τών Page καὶ
Inwood 1819 στὸν πίνακα 1 III,1 καὶ σελ. 555 ἀπὸ τὸ βιβλίον
τοῦ Stevens καὶ τοῦ M. Coll στὰ 1833, συγκεντρωμένα στὸν
τόμον Select views of remains of ancient monuments in
Greece pl. VIII.
Ἡ ἀποκατάστασις τῆς δευτέρας ἀπὸ Α. Καρυάτιδας ἔγινε ἀπὸ τὸν
Ἑλβετὸ γλύπτη Inhot κατὰ τὶς ἀναστηλωτικὰς ἐργασίας Πιττάκη
σχετ. στὸν L. Ross Archæologische Aügsätre I (Leipzig 1855)
σ. 121.
 8. Γιά τὸ ἔργο τοῦ Paccard βλ. ΠΑΕ 1847-57 ἐπίσης πρακτικὰ τῆς
ΙΑ συνεδριάσεως τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1847 σ. 312-316.
 9. Ὁ Ν.Μπαλάνος ἀντικατέστησε τὸ νέο ἀτεχνο συμπλήρωμα τοῦ
Paccard στὴν ΝΑ γωνία τῆς πλίνθου τῆς ἐπιστήψεως μὲ α.α. 524
μὲ τμημα ἀρχαίου μαρμάρου πού πιθανὰ θεώρησε πὼς ἀνῆκε στό
μέλος. Προσεκτικὴ ὅμως παρατήρησις δείχνει πὼς τὸ τμημα αὐτὸ
δέν ἀνήκει στὴν θέση πού τοποθετήθηκε λόγω τῆς διάφορης ποι-
ότητος μαρμάρου καὶ φορᾶς τών νερῶν τοῦ μαρμάρου.
 10. Μελέτη ἀποκαταστάσεως Ἐρεχθείου, Ἀθήνα 1977 ΥΠΠΕ. Γιά τὴν
σημ. κατάστασις ἀπὸ σ.166 κ.ἔ. εἰδικότερα 172-179 γιά τὶς
ἐπεμβάσεις καὶ καταστρ. στὴν Ν. πρόστασις σ.71-73 γιά τὴν
ἀναστήλ. Πιττάκη σ.81-82 καὶ γιά τὴν ἀναστήλ. Μπαλάνου σ.92-
93.